

MUHAMMAD ABDONING QUR'ON KARIM VA ILM-FAN DOIRASIDAGI QARASHLARINING O'ZIGA XOSLIGI

Hamroyev Nusrat Ixtiyorovich

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti 2-bosqich magistranti

Ilmiy rahbar: f.f.n.dotsent Qodirov M.

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti dotsenti

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola Muhammad Abdoning islom modernizimiga qo'shgan hissasi, Misr ijtimoiy-siyosiy jamiyatda Yevropa ilm-fan yutuqlarini olib kirish, qarashlarini o'zgartirish va isloh qilishda Abdo g'oyalarini tadbiq etish to'g'risida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: *Islom modernizimi, sunniylar va shialar, musulmonlar va nasroniylar, Hadiv, Tavrot, Injil, Qur'on, Martin Lyuter, Al-Azhar, "Al-Ahram", Jamolid-Din al-Afg'oni, "Risalat at-tavhid", "Al-Urva al-vusqa", Bayrut, Muhammad Mustafosa, Ibn Xaldun, Imom, Shayx.*

ABSTRACT

This article discusses Muhammad Abdo's contribution to Islamic modernization, the introduction of European scientific achievements into Egyptian socio-political society, the transformation of Egyptian society's socio-political views and the application of Muhammad Abdo's ideas in reform. .

Keywords: *Islamic modernism, "The Creator of Egyptian Thought", Sunnis and Shiites, Muslims and Christians, Hadith, Torah, Bible, Qur'an, Martin Luther, Al-Azhar, Al-Ahram, Jamalid-Din al-Afghani, Risalat at-Tawhid, "Al-Urwa al-Wusqa", Beirut, Muhammad Mustafa sav, Ibn Khaldun, Imam, Sheikh.*

АННОТАЦИЯ

Цель написания статьи - изучить важность взглядов Мухаммада Абды на место ислама в Египте в конце XIX - начале XX веков. В процессе изменения и реформирования жестких догматических взглядов общества в социально-политической жизни человек задумывается об идеях и целях работы, проделанной этим человеком.

Ключевые слова: *Исламский реформизм, «Создатель египетской мысли», сунниты и шииты, мусульмане и христиане, хадисы, Тора, Библия, Коран, Мартин Лютер, Аль-Азхар, Аль-Ахрам, Джамалид-Дин аль-Афгани, Рисалат ат-Таухид», Аль-Урва аль-Вуска», Бейрут, Мухаммад Мустафа сав, Ибн Халдун, Имам, Шейх.*

KIRISH

Muhammad Abdoning zamondoshlaridan hech biri Misrning ijtimoiy va intellektual hayotiga unchalik katta va chuqur ta'sir o'tkaza olmagan. XX asrda haqli ravishda "Misr tafakkurining yaratuvchisi" deb tan olingan Muhammad Abdoning ta'limoti va ijtimoiy faoliyati shu kungacha dolzarb bo'lib qolmoqda va islom olamida tinimsiz qiziqish uyg'otmoqda.

Misr inqilobining eng muhim hujjati – 1962-yil 21-mayda Prezident Jamol Abdul Nosir tomonidan taqdim etilgan xartiya¹ da, XIX-XX asrlar Misr hayotida imperialistlarning turg'unlik davri sifatida tavsiflangani qayd etilgan. Bu hujjat Misr tarixida tub burilishning bo'lishida, eng samarali voqealardan biriga aylandi - bu esa misrliklar ijtimoiy-siyosiy salohiyatni qayta tiklashga va yangi kurash uchun kuch to'plash imkon berdi.

Aynan shu paytda Muhammad Abdo diniy islohotga chaqirgan ovozini baland ko'tardi². Misr va Islom tarixida Abdo Germaniyadagi Martin Lyuter³ bilan bir xil rolni o'ynaganini ta'kidlash zarur, ularning vazifalari har xil tarixiy sharoitlarda o'tganiga va ikki davlat arbobining faoliyat davridagi farq to'rt asrga ajratilganiga qaramay har ikkisi jamiyat hayotiga katta ta'sir qilgan g'oyalarni ilgari surgan. Muqaddas diniy kitob bo'lgan Injil so'zlari bilan katoliklik aqidalarini rad etgan Lyuter singari, Abdo Qur'on Karimga asoslangan qoidalarga asoslanishni, taqlid⁴ni tanqid qildi. Eng muhimi: Martin Lyuter (Germaniyada) va Muhammad Abdoning (Misrda) islohot faoliyati, fikr erkinligi va aqlning ozod bo'lishiga yordam berdi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Muhammad Abdo 1849-yilda Garbiya (الغربية) — Misr Arab Respublikasi viloyatining Hissat Shabshir qishlog'ida badavlat dehqon oilasida tug'ilgan, bolaligini Buxeyra viloyatining kichik Mahallat Nasr qishlog'ida o'tkazgan.

¹ Xartiya (yun. chartes — qog'oz, yorliq) — 1) o'rta asrlardagi (shaharlar va kommunalar X.si, Erkinlikning buyuk X.si va boshqalar) va yangi zamondagi (Buyuk Britaniyada 1838-y.gi Xalq X.si, konstitutsion X. va boshqalar) ommaviy-huquqiy va siyosiy tUSDagi hujjat. Xalqaro huquqda odatda deklaratsiya so'zining sinonimi sifatida qo'llanib, majburiy kuchga ega bo'lmaydi, xalqaro aktning umumiy qoidalari va maqsadini ifodalaydi (mas, Yangi Yevropaning Parij X.si); 2) eski qo'lyozma.

² Al-Misak, 1962, 30-bet. Misak Al-Amal Al-Vatani - 1962 yil 30 iyunda Misr kuchlari Milliy Kongressi tomonidan qabul qilingan Al-Misak qasamyodi. (so'zma-so'z "shartnoma", "ahd") Al-Misakning muqaddas islom an'anasida, hamma odamlarning Odam alayhissalom avlodlarining qayta tirilishi kerak bo'lgan voqea. Alloh ularning Xudosi ekanligiga va ular yolg'iz unga ibodat qilishga qasam ichishlariga guvohlik berish uchun Odam Atodan bo'lganiga ishonch.

³ Martin Lyuter (Luther) (1483.10.11 — Eysleben — 1546.18.2) — Germaniyadagi Reformatsiya arbobi, lyuterchilik asoschisi.

⁴ Taqlid (arabcha an'ana, urf -odat) - hokimiyatni so'zsiz tan olish, ijtimoiy -siyosiy adabiyotda - konservatizm, islom islohotchilari uchun harakatsiz qotib qolish, turg'unlik

U dastlabki diniy ta'limni qishlog'idagi turli shayxlardan olgan va hofizi Quron bo'lganidan keyin, diniy ilmini ko'proq egallashi uchun Tantadagi dinshunoslik maktabiga yuborishgan. Uni tugatgandan so'ng 1866-yilda Al-Azhar islom universitetiga o'qishga kirgan va uni 1877-yilda tamomlagach olimik rutbasini qo'lga kirtgan. O'sha yili u Al-Azharda, bir yildan so'ng tillar maktabida, o'sha davrda yangi ochilgan Dar al-Ulyum (Fanlar uyi) o'qituvchilar kollejida dars bera boshladi.

1872-yilda Abdo taniqli islom mutafakkiri, panislomizm ta'limotining asoschisi va musulmon islohotchiligining otasi Jamolid-Din al-Afg'oniy bilan uchrashdi va tez orada uning eng yaqin shogirdi va izdoshiga aylandi. Jamolid-Din al-Afg'oniy bilan tanishish, birinchidan uni zamonaviy tarjima qilingan Yevropa asarlari bilan tanishtirdi, ikkinchidan esa Misrning diniy va siyosiy muammolariga qiziqishini uyg'otdi.

Al-Afg'oniy Misrdan (1879-yil avgust) "qo'zg'olon qo'zg'atgani uchun" quvg'in qilinganidan so'ng, Abdo barcha lavozimlaridan chetlatildi, unga siyosiy faoliyatdan voz kechib, o'z qishlog'iga qaytish buyurildi. Shubhasiz, Hadiv⁵ning bunday qaroriga Abdoning "Al-Ahram" gazetasida al-Afg'oniyning qarashlarini aks ettirgan maqolalari sabab bo'lgan. Biroq, 1880-yilda, siyosiy vaziyat o'zgargandan so'ng, Bosh vazir Riyod Poshoning tavsiyasi bilan Hadiv Tavfik uni Qohiraga chaqirdi. Abdoni avval "Al-Vakai al-Misriya" (Misr yangiliklari) rasmiy gazetasining muharrirlaridan biri, so'ngra bosh muharriri etib tayinladi. Muhammad Abdo gazetada liberal islohotchilik g'oyalari aks etgan maqolalarni o'tkazib, Al-Afg'oniy izdoshlarining his-tuyg'ularini ifoda etdi. Abdoning ijtimoiy-siyosiy muammolarga, ayniqsa, milliy ta'lim, til va din masalalariga bag'ishlangan maqolalari keng jamoatchilik tomonidan qo'llab-quvvatlangan. Abdo Armiyadagi antiimperialistik nutqi arafasida, Ahmad Orabbiy poshsho boshchiligidagi harbiy rahbarlarga ketma-ket ta'sir o'tkazishga harakat qildi va o'z saflarida yo'l boshchisini saqlab qolish va Misrga bo'lgan xorijiy tajovuzni oldini olish uchun qurol ishlatmaslikka chaqirdi. Abdo mashhur ingliz liberal-islohotchisi, sharqshunos-shoir Vilfridom Blantom bilan birgalikda 1881-yil 18-dekabrda Milliy partiya dasturini ishlab chiqdi. Britaniya bosh vaziri Gladistonga yuborib, Milliy partiya dasturi matni "Times" gazetasining 1882-yil 1-yanvar sonida (b. 556-559 bet) chop etilishiga erishdi. Biroq, qo'zg'olon boshlanganidan keyin, u Ahmad Orabbiy lageridagi yetakchilardan biri bo'lib, uning so'zlarini olib, ingliz intervansiyasiga qarshi chiqqanlardan bo'lib faol ishtirok etdi. Buyuk Britaniya okkupatsiyasidan keyin Hadiv kuchini tiklashgandan (1882-y.

⁵ Hadiv (fors. "Hukmdor") – 1867-yildan 1914-yilgacha Misr hukmdorlarining rasmiy unvoni.

sentabr) so'ng Hadiv Taufiqning qo'lga olish to'g'risida berilgan fatvo⁶da Abdoning aralashuvi borligida ayblanib qiynoqqa solinganlikda homivatni sotib olishda homivatni imzolashda ayblanib, 1882-yil oxirida 3-yilga ozodlikdan mahrum etishga hukm qilindi.

Avvaliga u Bayrutga yo'l oldi, 1884-yil boshida, u o'qituvchisi Al-Afg'oniy iltimosiga binoan Parijga yo'l oldi. Maxfiy tashkil etilgan jamiyatda panislamistik g'oyaga ega antiingliz adabiy-siyosiy haftalik adabiyotni yaratishga yordam berdi. "Al-Urva al-vusqa" ("izchil munosabatlar") - bu Misrning ingliz tilidagi birinchi siyosiy gazetas, shuningdek, Misrda ingliz okkupatsiyasiga qarshi qat'iy kurashgan birinchi arab siyosiy gazetasi edi. Gazetaning mafkuraviy rahbari Al-Afg'oniy tomonidan amalga oshirilgan bo'lsada, eng muhim maqolalar Abdoga tegishli edi. "Hafta tili", - Rashid Rido⁷ aytganidek gazeta "Abdoniki bo'lsada g'oyaviy rahbar Al-Afg'oniy" edi. Qisqa muddatli nashrga qaramay (1884-yil martdan 18-oktyabrgacha 18 marta chop etilgan), gazetada butun musulmon dunyosida panislomizm, islomiy modernizm va millatchilik rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatdi.

Abdo Al-Afg'oniyning favqulodda siyosiy rejalarida ishtirok etgan, oxirgi marta uning topshirig'i bilan gazetadagi g'oyalar integratsiyasi uchun Londonga boradi. Gazeta yopilgandan so'ng Tunisga yashirincha Misrga kirib borgan. Al-Afg'oniy rejasi bo'yicha Sudanga borishi kerak edi, ammo bu reja amalga oshmadi.

Abdo Bayrut⁸ga qaytib keldi, u yerda siyosiy faoliyatdan voz kechib, o'qituvchi va olimning tinch va sokin hayotiga o'tdi, islom fanlarini mustaqil o'rganib, ilohiyot maktabida dars berdi. U Bayrutda uch yil yashadi. Aynan o'sha paytda fors tilidan arab tiliga, 1886-yilda Bayrutda nashr etilgan al-Afg'oniyning eng muhim asari "Risalat al-radd ala ad-dahriyin "(Materialistlarga javob xati) ni tarjima qilgan.

Bayrutda, Qohirada bo'lgani kabi, uning uyi ilohiyot, arab tili va adabiyoti, ijtimoiy hayot haqidagi bilimlarini to'ldirish uchun kelgan yosh publitsistlar, olimlar va o'qituvchilar - nasroniylar, druz⁹lar va musulmonlar bilan to'lgan edi.

Bayrutda o'tgan yillar Abdoning dunyoqarashida burilish davri bo'ldi. U o'z ustozining radikalizmidan qat'iyat bilan ozod bo'lib, uning qarashlari va fe'l -atvoriga ko'proq mos keladigan islohotchilik pozitsiyasiga o'tdi. Surgunlik muddati tugagandan so'ng, Hadivga qilgan ko'plab iltimosnomalarga javoban, unga 1888-yilda

⁶ Fatvo (arab, Fatvo - aniqlashtirish) - Islomga rioya qilgan holda muftiyning yozma xulosasi.

⁷ Sayyid Rashid Rido (1865-yild Bayrutda tug'ilib, 1935-yilda Misrda vafot etgan) nomi bilan tanilgan (arab سيد رشيد رضا Sayyid Rashid Riā) taniqli islomiy olimi, islohotchi, ilohiyotchi va revolyutsioner bo'lgan .

⁸ Bayrut — Livan Respublikasining poytaxti. O'rta dengizning sharqiy sohilidagi sertepa yarim orolda joylashgan port.

⁹ Druzi (apaб. دروز; druz درزي; do'stlar)-Livan, Suriya, Iordaniya va Isroildagi arablarning etnik-konfessional guruhi. Qo'shma Shtatlar, Kanada, Fransiya, Buyuk Britaniya, G'arbiy Afrika, Karib dengizi va boshqa mamlakatlarda immigrantlar avlodidan tashkil topgan ko'plab druz guruhlar bor.

o'z vataniga qaytishga ruxsat berildi va u yerda tez orada islomni isloh qilish harakatining mafkurachisi va rahbari, Misr liberalizmining boshlig'i bo'ldi. Al-Afg'oniydan farqli o'laroq, Abdo hech qanday siyosiy to'ntarish taraqqiyotga olib bormasligi, asta-sekin islohotchilik qilish, birinchi navbatda axloqiy va ma'naviy tarbiyalash sohasidagi izchil islohotlarni bosqichma-bosqich olib borish, ikkinchidan, bosqichma-bosqich ijtimoiy va siyosiy o'zgarishlarni amalga oshirishgina taraqqiyotga olib boradi, deb hisoblardi. Uning hayotiy tajribasi va muhojirlik yillaridagi mulohazalari qoloq va zaif Misr jamiyatining muvaffaqiyatli inqilob o'tkazishga va inglizlarni Misrdan quvib chiqarishga qodir emas degan xulosaga keldi.

Shuning uchun u siyosiy faoliyatdan voz kechishni, tarbiyaviy va jamoat ishlarini kengaytirish va mamlakatni o'zini o'zi boshqarishga tayyorlash yo'lida inglizlar bilan yaxshi munosabatlar o'rnatishni maqsadga muvofiq deb bildi. O'zining salohiyati, aql-idroki va bilimdonligi tufayli u Buyuk Britaniya agenti va bosh konsuli, mamlakatning yagona hukmdori Lord Kromer bilan notiq raqibi bo'lgan, ajoyib liberal yozuvchi, sharqshunos, misrshunos va shoir bilan ham do'stona munosabatlarni rivojlantirdi, Uilfred Blantom: akademik F.A.Rotshteyn¹⁰ ning so'zlariga ko'ra, "aristokrat va toriy¹¹lardan bo'lgan" kamdan-kam odam butun umri davomida Sharq va Irlandiyada ingliz imperializmiga qarshi kurashgan.

Uning Misrga bag'ishlangan eng yaxshi kitoblaridan biri nafaqat misrliklarga hamdardigini, balki Misr ishlariga chuqur kirib borganligini, 1870-1890-yillar Misr tarixining eng ko'zga ko'ringan arboblari bilan keng intellektual muloqotni ko'rsatadi. Ularning orasida o'z yo'nalishi bilan alohida ajraib turadigan shaxs Abdo bor edi.

Misr xalqi Abdoning yoshlarga bilim berishni qaytadan davom ettirishga umid qilar edi, lekin Hadiv uni yoshlarga ta'sir qilish imkoniyatlarini ochadigan sohaga kiritishni istamay, uning kuchini huquqiy sohaga yo'naltirdi. Avval u xalq sudiga sudya etib tayinlandi, keyin Apellyatsiya sudi maslahatchisi va 1899-yilda inglizlarning ta'sirisiz, u bosh diniy unvon - Misr muftiysi, islomning eng yuqori fatvohisi lavozimini oldi. Xuddi shu yili u ng a'zosi bo'ldi, u o'zining siyosatdan butunlay voz kechganini ta'kidlab, Qonunchilik kengashini haqiqiy parlament organiga aylanishiga umid qilib, juda jiddiy shug'ullandi. U dushmanlarining ko'p sonliligi va ularning ba'zi g'ayrioddiy fitnalariga qaramay, umrining oxirigacha bu lavozimni saqlab qoldi. Aynan shu davrda Abdoning dunyoqarashi islomni isloh

¹⁰ Fyodor Aronovich Rotshteyn (ingliz Teodor Rotshteyn; 1871-1953yil 30 avgust. Moskva) - rus revolyutsioneri, siyosiy muhojir, Buyuk Britaniyadagi so'llar harakatidan, ingliz -sovet diplomati, olim, Sovet Rossiyasining Erondagi birinchi elchisi. Jahon iqtisodiyoti va siyosati institutining birinchi direktori.

¹¹ Toriyalar (angl. Tory)-ikkita siyosiy partiyaning a'zolari: Angliya Qirolligida, Buyuk Britaniya Qirolligida va keyinchalik, Buyuk Britaniya va Irlandiya Birlashgan Qirolligida, XVII-asrdan XIX-asr boshlariga qadar.

qiluvchi, nazariyotchi va amaliyotchi sifatida shakllanib, dinni zamonaviy jamiyat ehtiyojlariga moslashtirishga imkon berdi.

Abdoning eng muhim asarlari diniy risolalardir. "Risolat at-tavhid" ("Tavhid haqidagi risola", 1897) -uning asosiy asaridir, bu risola Bayrutdagi ma'ruzalarga asoslangan bo'lib, Xudoning yagonaligi va borligi, Qiyomat kunining ta'limotiy asoslanishiga bag'ishlangan, bu risolada imonning yagona manbai etib Quron Karimni olish kerakligi, sunnat va payg'ambarimiz Muhammad Mustafo s.a.v hayotiga bag'ishlangan hadislarining ahamiyatsizligi yoritilgan. "Al-Islom va al-Nasroniyya ma'a al-ilm va al-Madaniya" ("Islom va nasroniylik fan va sivilizatsiyaga qarshi") asari birinchi marta 1901-1902 yillarda "Al-Manar" haftalik nashrida islomni xristianlikdan himoya qilishga bu dinlarning fan va sivilizatsiyaga bo'lgan munosabatini tahlil qilish bag'ishlangan polemik risolasi bosilgan. Keyinchalik bu asar turli nomlar ostida bir necha nashrlari chiqdi. "Tafsir al-Manar" ("Al-Manar sharhlari") yoki "Tafsiri Abdo" ("Abdo sharhlari"), - Qur'onning sharhi, 1901-1904-yillarda qisman nashr etilgan, bu asar islom modernizmi doktrinasini tushunish uchun qimmatli manba hisoblanadi. Imom Muhammad Abdo sharhlarni 4-suraning 125-oyatiga olib keldi va vafotidan keyin ishni Rashid Rida davom ettirdi, u tafsirni 9-suraning 93-oyatiga keltirdi (Кирпиченко¹², Сафронов¹³, 2002, 117-bet).

Abdo taniqli ilohiyotshunos, klassik arab falsafasi va ilohiyoti bo'yicha mutaxassis edi. Uning diqqatini Ibn Taymiya va Ibn al-Qayyom maktabining diniy-falsafiy tushunchalari - ularning taqlid va kalom¹⁴ bilan aloqasi, G'azzoliyning axloqiy tushunchalari, tarix falsafasi va Ibn Xaldunning sotsiologik qarashlariga e'tibor qaratdi. Shayx ba'zi pravoslav tushunchalarini qayta ko'rib chiqish zarurati bilan bog'liq muammolardan xavotirda edi. U musulmon mamlakatlarining zamonaviy jamiyatga aylanishiga islom dinining ananaviy asosi to'sqinlik qilishiga ishonardi.

1876-yilda "Al-Ahram" gazetasida chop etilgan dastlabki maqolasida u shunday yozgan edi: "Millatning ruhi bo'lgan ulamolar zamonaviy ilmlar foydasini ko'rish

¹² Valeriya Nikolaevna Kirpichenko (1930-yil 11-yanvar, Gatchina, Leningrad viloyati – 2015-yil 2 iyun, Moskva) - sovet va rus adabiyotshunosi-sharqshunosi 1962-yilda Moskvadagi Sharq tillari institutini tamomlagan. 1970-yilda "Misrlik yozuvchi Yusuf Idrisning ijodiy yo'li" mavzusida nomzodlik dissertatsiyasini himoya qildi. Filologiya fanlari doktori (1987). Rossiya Fanlar akademiyasining Sharqshunoslik instituti ilmiy xodimi (1974-yildan).

¹³ Vladimir Aleksandrovich Safronov (1934-yil 19-oktyabr, Leningrad, SSSR — 1999-yil 19-iyun, Moskva, Rossiya) — sovet va rus tarixchisi va arxeologi, etnolog, Markaziy va Sharqiy Yevropa, Shimoliy Kavkaz bronzasi xronologiyasi bo'yicha mutaxassis. To'rt ajdod hind-evropaliklar kontseptsiyasi muallifi, Ibrohimdan Saulagacha bo'lgan Isroilning afsonaviy tarixining mutlaq xronologiyasi tizimining muallifi (miloddan avvalgi 23-11 asrlar), qadimgi davr xronologiyasi g'oyasi muallifi. Hind-evropaliklarning afsonalari (9-3 jildlar). Tarix fanlari doktori, professor.

¹⁴ Kalom - bu diniy yakalikalarga ergashishdan ko'ra, aql-idrokka asoslanib, Islom aqidalarini sharhlaydigan spekuliyativ ilohiyot.

qobiliyatini yo‘qotdilar. Ular yangi dunyoda yashayotganimizni aniq anglamay, o‘tmishdagi paytlardagidek o‘z ishlarini qilishda davom etishmoqda. ... Biz boshqa dinlar va mamlakatlarning yutuqlarini o‘rganishimiz kerak, ularning taraqqiyot sirlarini bilishimiz kerak. Biz ularning boyligi va qudratini ta‘lim va ilm sohasidagi yutuqlaridan ko‘rmayapmiz. Shunday ekan, bizning birinchi burchimiz bu ilmni yurtimizda yoyish uchun bor kuchimizni ishga solishdir”(Rashid Rido, 2-jild, 1939 yil, 1-bet. 361). Butun hayoti davomida imom Misr va Islom olamiga g‘arb o‘zining nafaqat moddiy salohiyati, balki intellektual, ijtimoiy va axloqiy-diniy sohasidagi yuksalishlari bilan tahdid qilinganiga shubha qilmagan. Abdo o‘z vazifasi g‘arb tafakkurining yutuqlarini islom olamiga sintez natijasida berish deb bilgan.

Abdo ingliz va frantsuz tillaridan tarjima qilingan bir qancha asarlar bilan yaxshi tanish edi va butun umri davomida o‘z bilimni muntazam ravishda oshirib borgan, dunyo oqarashini kengaytirish imkoniyatini qo‘ldan boy bermagan. G‘arb faylasuflarining so‘nggi asarlarini asl nusxada o‘qish, imkoni boricha Yevropaga, o‘zi ta‘kidlaganidek, “yangilash” va “umidni jonlantirish” uchun qirqqa kirganida frantsuz tilini o‘rgangan shu orqali turg‘unlik holatlaridan xalos bo‘lishiga ishongan.

Shunday qilib, u 1897-yilning yozini Jenevada o‘tkazdi va universitetdagi ma‘ruzalarda qatnashdi, Jenevada kichik, ammo o‘zidan yorqin iz qoldirgan misrliklar guruhini norasmiy ravishda boshqarganligi haqida qiziqarli dalillar saqlanib qolgan bu guruh tarkibida Saad Zaglul¹⁵, Qosim Amin¹⁶, Ahmad Lutfiy al- Sayyid¹⁷ va boshqalar bor edi.

Uning qiziqishlari asosan diniy, ijtimoiy axloq, tarix, falsafa va ta‘lim sohalarini qamrab olgan edi. Tarixdagi ilg‘or dunyoviy tushunchaga ega pozitivistlardan (Kant, Spenser, Renan, Mill va boshqalar) sotsial-darvinistlargacha, insoniyat jamiyatining evolyutsion jarayonlarigacha o‘rganar edi.

Imom yevropalik faylasuf va sotsiologlarning ta‘limotlariga tanlab yondashgan, masalan, ilg‘or dunyoviy tarixdan uning dunyoviy-diniy bo‘lmagan ruhini chiqarib tashlagan.

¹⁵ Saad Zaglul (arab سعد زغلول) 1859-yil, Ibyan, Misr Qirolligi — 1927-yil Qohira, Misr Qirolligi — misrlik siyosatchi, «Vafd» partiyasi rahbari. 1924 yilda Misr Bosh vaziri.

¹⁶ Qosim Amin (1865-yil 1-dekabr, Iskandariya — 1908-yil 22-aprel, Qohira) — misrlik huquqshunos, faylasuf, siyosiy va jamoat arbobi, Misr milliy harakati va Qohira universiteti asoschilaridan biri, arab dunyosida ayollar huquqlari uchun kurashuvchi, arab yozuvchisi.

¹⁷ Ahmad Lutfiy as-Sayyid (arab أحمد لطفى السيد ; 1872 – 1963) — Misr ziyolisi, mustamlakachilikka qarshi harakat yetakchisi, Qohira universitetining birinchi rektori. U, shuningdek, zamonaviy Misr dunyoviyligi va liberalizmining bunyodkorlaridan biridir. Ahmad Lutfiy as-Sayyid “avlod ustoz” umumiy nomi bilan mashhur. U, shuningdek, panarabizm nazariyasining eng ochiq muxoliflaridan biri bo‘lib, nafaqat arablar, balki misrliklarning ham noyob ekanligini ta‘kidladi.

Yevropa mutafakkirlari ichida u uchun eng jozibali shaxs ingliz faylasufi va sotsiologi G. Spenser (dunyoviy tarixiga diniy tarixning kiritilishi, dunyoning ma'lum va noma'lum bo'lgan bo'linishi, Spenser buni "dastlabki sabab" sifatida ishlatadi. "fan va din birlashayotganini tan olish, inqilobga ijtimoiy organizmning "kasalligi" sifatida qarash va h.k.) bilan uchrashish uchun Briyonga sayohat qilgan, shuningdek, ta'lim bo'yicha ishining fransuzcha variantini tarjima qilgan.

U Tolstoyning muxlisi edi. Uning asarlariga qiziqish shunchalik katta ediki, o'limidan biroz oldin imom cherkovdan chiqarib yuborilgan yozuvchiga hamdardligini bildirgan yozishmalarni boshladi.

Abdo qarashlarida dinning jamiyat va xalqlar tarixidagi hal qiluvchi roli borligi, islomning butun dunyoga yoyilishi mo'ljallangan alohida g'oyasini tan olishdan kelib chiqqan. Imom islom dinining umumbashariyligini, uning asl ko'rinishi taraqqiyot bosqichidan qat'i nazar, barcha mamlakatlar va xalqlar uchun mos ekanligini ta'kidlagi.

Shu bilan birga, u keying davrlarda o'zgargan islom dini nazariyasini qoralab ilk davrdagi "haqiqiy islom"ni nazarda tutgan. Xalifalik davrida arab jamiyatining jadal yuksalishini ta'minlashda islomning hal qiluvchi roli haqidagi tushunchalarini tasdiqlash uchun shayx va uning izdoshlari faqat "haqiqiy Alloh dini"ni qabul qilimaganligi tufayligina qoloq xalqlar paydo bo'lganini ta'kidladilar. Hatto davlatchilikka ega bo'lmagan johiliy (butparast) vahshiy arab jamiyati islom dinini qabul qilgandan so'ng eng qisqa tarixiy muddatda jahon sivilizatsiyasi va madaniyati cho'qqilariga chiqqan buyuk imperiyalardan birini yaratdi

Abdo ta'limotidagi eng inqilobiy qadam uning Qur'on tafsiridir. Ustozning inson aqlining buyukligi, islomni zamonaviy sharoitlarga moslashtirish zarurligi haqidagi g'oyalarini rivojlantirib bordi.

Abdo taqlidni tanqid qildi, islom ta'limoti va huquqi o'rta asr ilohiyotshunoslari tom onidan shakllantirilgan, degan pravoslav qarashni keskin rad etdi va X-asrda yopilgan "ijtihad¹⁸ eshiklari"ni ochishni talab qildi, ya'ni mujtahid (ilohiyot olimi) ning muqaddas kitobni sharhlash va fiqh, yangi ijmo¹⁹ masalalari bo'yicha zamon talablari asosida qaror qabul qilish tarafdori edi. U har bir avlod dinning birlamchi manbalariga qaytishi va ularni o'zgargan sharoitdan kelib chiqib, o'z dunyoqarashiga mos ravishda talqin etish huquqini himoya qilgan.

¹⁸ Ijtihad (arab. — g'ayrat qilish, intilish) — shar'iy hukmni hosil qilish uchun faqihning barcha bilim va tokatini ishga solishi.

¹⁹ Ijmo (arab. — yakdillik, yakdillik bilan qabul qilingan qaror; ijmo al-umma — diniy jamoaning yagona fik-ri) — Qur'on va hadislarda aniq ko'rsatma berilmagan huquqiy masalani hal qilishda faqih va mujtahidlarning to'planib, yagona fikrga kelgan holda hukm chiqarishi (fatvo berishi)

Imom Abdo shunday yozgan edi: “Islom odamlarning qalbini ota-bobolarining urf-odatlariga cheksiz bog‘liqlikdan qaytardi. Ajdodlar so‘zini ko‘r-ko‘rona qabul qilganlarni axmoqlik va yengiltaklik deb e‘tiborni qaratib, vaqtdagi kattalik bilim belgisi emas, aql va donolikning ustunligi belgisi emas. Darhaqiqat, - deb xulosa qiladi Abdo, - keyingi avlod o‘tmishdagi voqealarni biladi va ota-bobolari ololmagan saboqlaridan foydalanib, ular haqida mulohaza yuritish imkoniyatiga ega bo‘ladilar”²⁰. Abdoning bu pozitsiyasi, Safran ta‘kidlaganidek, islomning muzlatilgan va o‘zgaras ta‘limoti va xudo qonuni sifatidagi sodda va jozibali tushunchasini yanada murakkab va xavfli ta‘limot foydasiga o‘zgartirdi. U Qur‘onning mutlaq haqiqatiga ishongan, ammo bu haqiqatni tushunish uchun aqlga asoslanish kerak degan fikrda edi.

Imom nafaqat ijtihodni samarali jonlantirdi va keyingi avlodlarning islom kelib chiqishiga qaytish huquqini asoslab berdi, dinning asosiy manbalarini baholashda pravoslav qarashlardan tubdan ajralib chiqdi: birinchi darajali ahamiyatga ega bo‘lgan Qur‘on to‘liq e‘tirof etildi; Sunnatga kelsak, imom uning arzimagan qisminigina haqiqiy deb tan oldi. Pravoslav missonerlar tomonidan ko‘rib chiqilgan hadislarning aksariyati shayx tomonidan soxta sifatida tasniflangan. Uning qarashlarida payg‘ambarlik tushunchasi sunnatning qadr-qimmatini sezilarli darajada pasayishini ko‘ramiz, unga ko‘ra Muhammad (s.a.v) payg‘ambarning (va undan ham ko‘proq boshqa payg‘ambarlarning) ma‘sumligi uning ilohiy xabarni yetkazish vazifasi bilan chegaralangan. Bu vazifadan tashqari, Muhammad (s.a.v), garchi u ajoyib shaxs bo‘lsa ham, shayxning fikriga ko‘ra, muvaffaqiyatsizlik va xatolarga begona bo‘lmagan oddiy odam edi. Garchi imomlar Muhamma (s.a.v)ning yirik ijtimoiy-siyosiy va axloqiy islohotchi sifatidagi ro‘lidan tashqari faoliyatini yuqori baholagan bo‘lsa-da, bu uning fikricha, sig‘inishga asos bermagan.

Shuning uchun ham hanbaliylar, vahhobiylar va boshqa puritanlarga ergashgan imom va uning izdoshlari oqimlar, mazhablar mavjudligini qonuniyligini, shuningdek, avliyolarga sig‘inishni va hatto omma orasida mashhur bo‘lgan "Mavlud an-Nabiy"ni (Muhammad(s.a.v) payg‘ambarning tavallud bayrami), XVI asr boshlarida e‘lon qilingan XVII asrda Usmonli imperiyasining rasmiy bayrami sifatida e‘tirof etilgan.

Abdo ta‘limotida din va aqlning (fanning) o‘zaro ta‘siri muammosi muhim o‘rin tutgan. Uning bu masalaga yondashishi mohiyatida ana shu munosabatlarni insonning fikrlash va his qiluvchi mavjudot sifatidagi tabiatini ideal tarzda aks ettiruvchi simbioz²¹ sifatida ko‘rib chiqishdan kelib chiqqan.

²⁰ Abdo, 1923, 176-177-bet.

²¹ Simb ioz (Symbiosis — birgalikda yashash) — ikki va undan ortiq turlarning birbiriga foyda keltirib birga yashashi. Simbiotik munosabatlar o‘simlik bilan o‘simlik, o‘simlik bilan hayvon, hayvon bilan hayvon, o‘simlik va hayvonlar

Imom vahiyning buyukligiga chuqur amin bo'lib, islomni himoya qilishga va ayni paytda uni zamonaviy ilm-fan bilan uyg'unlashtirishga, iymonning asl sofligi va soddaligi – tavhidni (Allohning birligi) saqlashga intildi va Qur'on va zamonaviy ilmlarning ratsionalizm simbioziga erishdi.

Abdo to'g'ri tushunilgan ilm va din bir-biriga zid emasligiga amin edi. Islom dini, bir tomondan, Alloh taoloning irodasini izhor etish, Alloh rozi bo'lgan axloqiy me'yorlarga amal qilish, aql-idrokning adashishiga yo'l qo'ymaslik talabi bilan imom oldida turgan bo'lsa, ikkinchi tomondan, zamonaviy sivilizatsiyaning qaytarilmas harakati edi. Zamonaviy sivilizatsiya Yevropada boshlanib, global miqyosda paydo bo'ldi, agar musulmonlar haqiqatan ham qoloqlikni yengib, taraqqiyotga intilishsa, ularni e'tiborsiz qoldirib bo'lmaydi.

Shayx va uning izdoshlari diniy va ilmiy dunyoqarashni uyg'unlashtirishga harakat qilib, har bir yangi ilmiy kashfiyot faqat Qur'on qoidalarini tasdiqlaydi, unda bilishning cheksiz imkoniyatlari oldindan belgilab qo'yilgan, deb ta'kidladilar. Mo dernistlar (shayx va uning izdoshlari) ilm-fan ilohiy vahiyga zid emas, va uning yutuqlarini musulmonlarning Muqaddas Kitobida mavjud deb hisoblashgan; Ilm o'z kashfiyotlari bilan faqat aqlli, yagona, qudratli yaratuvchi – Allohning borligini tasdiqlaydi, ilmiy kashfiyotlar esa haqiqiy islomning asosiy tamoyillarini tasdiqlaydi. Qur'onda u zamonaviy ilm-fan tushunchalarining ekvivalentlarini topdi, masalan, Muqaddas Kitobda zikr etilgan jinlar²², ularni mikroblar deb hisoblashni taklif qildi.

XULOSA

Aql dinning ayrim qoidalarining ishonchliligi hamda dinning ayniligini tasdiqlaydi, shuningdek, dinning insonning metafizik dunyo bilan aloqa qilish uchun tug'ma ishtiyoqiga javob berishiga imkon beradi. Din esa aqlning xulosalariga hissiy kuch bera di, bu esa ularga hayotiylik baxsh etadi va ongning muqaddas "o'zidanarsa"ning tabiati haqida fikr yuritishga urinishini oldini oladi.

Abdoning aql va din o'rtasidagi munosabat haqidagi kontseptsiyasi ham an'anaviy amal qilishdan so'zma-so'z talqin qilishga o'tishni va dinning gumanitar axloqiy-ijtimoiy jihatlarini ta'kidlash uchun ilohiy masalalar bilan mashg'ul bo'lishni nazarda tutadi. U Ibn Xaldunning dinga individual va ijtimoiy baxtga erishishning zaruriy sharti sifatidagi munosabatini, shuningdek, Al-G'azzoliyning tashqi shakllar faqat ikkinchi darajali bo'lgan his-tuyg'ular doirasi (yurak) sifatida qarashi bilan

bilan mikroorganizmlar, mikroorganizmlar bilan mikroorganizmlar o'rtasida bo'lishi mumkin. "Simbioz" terminini nemis olimi A. de Bari (1879) taklif etgan.

²² Jin (arab tilida: جن), Islomiyatda va islomiyatdan avvalgi arab mifologiyasida notabiiy maxluqlar guruhi, irqini anglatadi. Jinlar odamlar ko'ziga ko'rinmiydi, lekin o'zi xohlaganda yoki Xudodan buyruq olganda ko'rinishi mumkin.

o'rtoqlashdi. Ammo u tasavvuf tarixidan bu tuyg'ular qanday suiiste'mollikka olib kelishi mumkinligini bilgan holda diniy tuyg'uni jilovlashda ikkalasidan ham uzoqroqqa bordi (Safran²³).

REFERENCES

1. Amin Qosim. Yangi ayol. (Per. I. Yu. Krachkovskiy). SPb., 1912 yil.
2. Dolinina A. A. Zamonaviy arab adabiyoti tarixi bo'yicha insholar. Misr va Suriya. Jurnalistika. 1870-1914 yillar. M., 1968 yil.
3. Kirillina S. A. Misrning ijtimoiy hayotida islom (19-asrning ikkinchi yarmi - 20-asr boshlari). M., 1989 yil.
4. Kirpichenko V. N., Safronov V. V. Misr adabiyoti tarixi XIX-XX asrlar. M., 2002 yil.
5. Levin Z.I. Suriya va Misrda ijtimoiy-siyosiy fikrning asosiy oqimlarining rivojlanishi. M., 1979 yil.
6. Malyukovskiy M.V. Misrdagi musulmon islohotining dastlabki bosqichi // Sharqshunoslik institutining ilmiy yozuvlari. T. XVII. M., 1959 yil.
7. Masse A. Islom. Tarix bo'yicha insholar. M., 1961 yil.
8. Rotshteyn F.A. Misrning qo'lga olinishi va qulligi. 2-nashr. M., 1959 yil.
9. Hakimov I. M. Jamoliddin Al-Afg'oniyning mustamlakachilikka qarshi kurashi "Al-Urva al-vusk" (1884) sahifalarida // Arab mamlakatlari. Tarix. Iqtisodiyot. M., 1970 yil.
10. Sharipova R. M. 19-asr oxiri - 20-asr boshlarida Misrda islomning burjua islohoti davrida Al-Azhar universitetining roli haqida UARning zamonaviy tarixshunosligi. // Sharq xalqlarining dini va ijtimoiy tafakkuri. M., 1971 yil.
11. Ahmad G. M. Misr millatchiligining intellektual kelib chiqishi. L.-N.Y.-Toronto, 1960 yil.
12. Blunt V. Angliyaning Misrni bosib olishining maxfiy tarixi. L., 1907 yil.
13. Brillning birinchi Islom ensiklopediyasi. jild. Vi. Leyden.
14. Cromer Earl. Zamonaviy Misr. T. I, II. L., 1908 yil,
15. Xurani Albert. Liberal davrda arabcha tafakkur. 1798-1939 yillar. L.-N.Y.-Toronto, 1962 yil.
16. Qirol Joan Vucher. Misr tarixiy lug'ati. Metuchen-N.Y.-L., 1984 yil.
17. Tignor Robert. Modernizatsiya va Misrdagi Britaniya mustamlakachiligi. 1882-1914 yillar. Princeton, 1966 yil.

²³ Professor Nadav Safran (arab. نداد صفران, ibroniycha: נדב ספרן 1925-yil 25-avgust, Qohira – 2003-yil 5-iyul, Davlat kolleji, PA) arab va Yaqin Sharq siyosati bo'yicha mutaxassis va Garvard markazi direktori edi. Sharqshunos.

18. Safran Nadav. Misr siyosiy hamjamiyatni qidirishda. Misrning intellektual va siyosiy evolyutsiyasi tahlili. 1804-1959 yillar. Kembrij, 1961 yil.
19. Rida Rashid. “Tarix al-ustoz al-imom ash-shayx Muhammad Abdo” (Ustoz-imom shayx Muhammad Abdo hayoti haqida hikoya). T. 1. Qohira, 1931 yil: T. 2, Qohira, 1939 yil.
20. Abdo Muhammad. Risolat at-tavhid (Tavhid haqida risola). Qohira, hijriy 1346 yil
21. Abdo Muhammad. Al-islom va an-nasroniyya m ‘a al-ilm va al-madaniyya (Islom va nasroniylik fan va sivilizatsiyaga qarshi). 3-nashr. Qohira, 1923 yil. Al-Misak. Qohira, 1962 yil.